"KATRIN TA' L-IMDINA"

TA' DWARDU CACHIA

B'DAĦLA U TIFSIR TA' DUN KARM.

KELMTEJN QABEL

Nistħajjel illi tmienja minn kull għaxra li jaqraw fuq wiċċ dan il-ktieb l-isem ta' Dwardu Cachia, jistaqsu lilhom infushom: "Min hu dan Dwardu Cachia?"

U ma għandhomx tort; għaliex, għalkemm għad baqa' ħafna nies ta' żmienu li setgħu jiftakru sewwa f'dan il-kittieb, wisq ftit huma dawk li għandhom ħjiel tiegħu. Aħna nfusna li dħalna għal dan ix-xogħol u li stħarriġna lil dawk kollha li kellhom xi rabtiet ta' demm, jew ta' xogħol ma' dan il-bniedem, ma stajniex niksbu ħlief ftit u ftit wisq fuq il-ħajja tiegħu.

*
* *

Dwardu Cachia twieled l-Isla fl-1858. Ta' xi sitta jew seba' snin daħal l-iskola tal-Gvern, u ngħażel malajr minn sħabu għall-għaqal u d-dehen li kellu, u mhux anqas għat-tjieba ta' qalbu.

F'April tal-1874, jiġifieri meta kellu sittax-il-sena, għażluh surmast assistent, u beda jgħallem fl-iskola tal-Birgu, minn fejn għadda għal dik ta' l-Isla u fl-aħħar għal dik ta' Ħal-Tarxien.

Jidher li l-ħajja tiegħu tad-dar ma kenetx kollha ward.

Ħa l-pensjoni fl-ewwel ta' Frar, 1907, u miet fit-12 ta' Ġunju ta' dik is-sena, meta kien għad ma għalaqx il-ħamsin.

*
* *

Fil-ħajja letterarja tiegħu, Dwardu Cachia kellu żewġ taqsimiet: fl-ewwel waħda ħadem, biex ingħid hekk għal-rasu, immexxi biss mix-xejriet qawwija li sa minn tfulitu kellu għat-tqabbil, u f'din it-taqsima kiteb bħal ma jgħidilna hu in-nifsu, xi ċajt u xi "ħmerijiet", (Ara "Taqbil bil-Malti ta' Dwardu Cachia, Malta 1886"); fit-tieni ħadem taħt it-tmexxija ta' xi nies għaqlin tax-Xirka Xamija, li kienu għarfu x-xeħta li Dwardu kellu għall-poeżija u fettxew li jdawru dik ix-xejra u s-setgħet li hu kellu, għal xi ħwejjeġ aħjar, jiġifieri għal poeżija tas-saħħa, mimlija, sabiħa u fejjieda, billi jaqbad igħanni xi ġraj-

jiet mill-Istorja ta' Malta fejn jidher il-karattru ta' niesna, id-drawwiet tagħhom fl-imgħoddi u xi turijiet tar-Reliġjon illi fl-istorja tal-Maltin intisġet dejjem sħieq ma' l-imħabba tal-pajjiż.

* * *

Xi għanjiet żgħar bħal ma huma "It-Tliet Ħutiet", "Ġlieda bejn żewġ Xjuħ", "Il-Għerf ta' Ċakkar" u oħrajn huma aktarx xogħol ta' l-ewwel taqsima, jiġifieri, ta' Dwardu Cachia il-Qabbieli; iżda "Katrin ta' l-Imdina" hi bla dubju ta' xejn tat-tieni taqsima, u b'din il-għanja l-poeta qabbieli tala' telgħa sabiħa ħafna max-xaqliba ta' Elikona u sar poeta tal-ħsieb u tas-sengħa.

Id-disinn ta' din il-għanja ma satax ikun imqassam aħjar, biex jaqla' dak l-effett li ħaseb u li xtaq il-poeta. Fl-ewwel qatgħa, b'dawk il-versi tas-sitta, li jidħlu b'mixja ħafifa, imma rżina, u bla għaġla, bħal mixja ta' min jaf li dieħel biex jaqdi dmir, għalkemm ukoll biex jaqta' xewqa, tħosshom itellgħuk ħelu ħelu sal-quċċata l-iżjed għolja tal-hena li tista' ġġarrab qalb ta' xebba fil-jum tal-għarusija u tat-tieġ tagħha.

Fit-tieni qatgħa, il-bidla tal-versi tas-sitta f'oħrajn tat-tmienja, li tiġi għall-għarrieda, turik mill-ewwel illi s-sema tal-hena beda jitgħajjeb bi sħab sewdieni ta' twiegħir, ta' mrar, ta' theddid, ta' ħbit; u mal-versi, wara l-ħabla ta' l-ewwel aħbar, donnok tisma' l-ġiri tal-Maltin qalbiena taħt it-triġija tal-Ħakem li fuq l-imħabba tax-xebba li saret martu, iqiegħed l-imħabba tal-pajjiż u tal-ħaqq, u jħeġġeġ lill-Maltin miġbura fl-Imdina, biex imorru jitqabdu mal-kefrin ta' Torok li kienu qegħdin iħarbtu l-għelejjel fir-raba', u jxerrdu l-biża' u d-demm fir-rħula.

Ir-reġgħa, mbagħad, mill-versi tat-tmienja għall-versi tas-sitta li bihom kien għadu kif għanna t-tieġ ta' Katrin mal-Ħakem, u issa sa jgħanni l-ħasra ta' din l-imsejkna li f'jum wieħed minn xebba u għarusa. issir mara u tormol, iġġiblek bħala kesħa ma' ġismek, li minn qabel ma jgħidhulek il-poeta, inti tħoss li qiegħed quddiem ix-xbieha tal-mewt.

Il-versi, Dwardu Cachia, dejjem ħadimhom tajjeb, saħansitra meta hu kiteb biex isawwar xi ħliqa u xi ċajta: imma, f'Katrin tal-Imdina, il-versi tiegħu fihom sengħa ġdida, togħma iżjed bnina, u għandhom daqq bħal ta' qampiena li taf id-doqq il-mota tal-ferħ u tal-hena, u taf wkoll tikser fil-bikja tal-għali, tat-telfa, tal-mewt.

U l-Malti ta' Dwardu Cachia hu Malti safi, imma bla tiġbid u bla tfittix. Il-kliem magħżul u mqiegħed tajjeb, u l-kelma dejjem tfisser dak li jrid il-poeta u mhux ħaġa oħra. Jekk taħsel tbiddillu kelma, tintebaħ minnufih li ħassart il-ħsieb tiegħu. U kliem żejjed ma hemmx : kull kelma għandha l-ħġieġ tagħha, u ma tneħħix waħda li ma tħallix il-vojt.

*
* *

Għal dana kollu, jiena naħseb illi, jekk il-letteratura maltija tgħodd erba' poeti, Dwardu Cachia jistħoqqlu li jingħadd magħhom, 'kk mhux imħabba fil-għana l-ieħor tiegħu, imħabba f'din il-waħda li fit-tifsila, fil-qatgħa, fil-lewn u fix-xerqa tagħha turi sengħa tal-kitba mill-isbaħ.

U għalhekk, biex poeżija bħal din ma tintesiex, u biex kulħadd jkun jista' jifhimha u jduq il-benna tagħha, jiena ħsibt illi noħroġha f' "Il-Malti" b'dawn l-erba kelmiet ta' qabel u bi ftit tifsir ta' dak li deherli tqil fin-nisġa tagħha.

KATRIN TA' L-IMDINA

1

Isimgħu di' l-ġrajja
U żommu b'tifkira
Il-għors ta' żewġ għonja
Mill-aktar tal-Gżira.

Nofs Malta bi ħġarha
Biex tara l-Katrina
Ittejjeġ mal-Ħakem
Tmur bikri l-Imdina.

---

1. Għors. Bir-reqqa, għors ifisser iż-żmien li fih xebba u għażeb jitħejjew għaż-żwieġ. Minn din il-kelma, bħala minn għerq, jitnisslu *għarus u għarusa.*

Bi ħġarha, flok b'ħaġarha, jew bil-ħaġar tagħha. Għajdut sabiħ biex ifisser li marret sa l-anqas ruħ tal-pajjiż.

Ħakem.—Fiż-żmien li Malta kienu jagħmlu minnha l-imperaturi ta' Spanja, il-Ħakem kien il-prefett jew il-gvernatur ta' Malta. Fil-kitba uffiċċjali taljana u spanjola kienu jsejħulu "Capitano di Verga," għaliex hu kellu l-jedd li jġib miegħu raġel li jżommlu t-tarka u għasluġ (verga) bħala għelm ta' setgħa.

Bikri.—Kmieni; minn *bakar, jobkor* li jingħad għal-frott li jilħaq qabel żmienu.

L-Imdina. Dak iż-żmien l-Imdina kienet il-Belt Kapitali, jew ewlenija tal-Gżira; u hemmhekk il-Ħakem kellu d-dar tiegħu, u hemmhekk kien qagħadu.

2

Bir-rassa minn kmieni
Miżgħud kollox kien,
Fejn rasek idaħħal
Ma fadal imkien;

Id-dar hi maħnuqa,
Bħal bajda mimlija,
Imżejna bil-ħxejjex
Għall-għors imħejjija.

3

Hemm erba' qaddejja
Bil-wieqfa fil-bieb,
Biex jilqgħu l-ħaddara
Il-qraba wil-ħbieb :

Il-Ħakem imżejjen
Bi lbiesu s-sabiħ,
Kien hieni bil-qiegħda
Imdawwar b'kull ġieh.

4

Katrina, l-għarusa,
Bħal warda maltija,
Ma' ġenbu minsuba
Ferħana-w mistħija;

U ħdejha mdannitha ;
U r-raheb Bernard
Il-barka xteqilhom
Mis-sema sa l-art.

---

2. Miżgħud - mimli; minn *żegħed* li jfisser *kotor fil-għadd* bħal meta ngħidu : Il-pajjiż żegħed bil-barranin, jew il-gżira żegħded bil-ħaxixa ngliża.

Iddaħħal rasek—għajdut biex infissru: issib daqsxejn tal-wisa fejn tidħol u fejn toqgħod. Ngħidu hekk, għaliex aktarx min irid jiddeffes fir-rassa, bħal ma jagħmlu t-tfal, ibaxxi rasu u jitfagħha quddiem.

Maħnuqa—minn *ħanaq* tross il-griżmej li wieħed ma jistax jieħu nifs aktar. *Maħnuq bin-nies* ifisser mimli u marsus bin-nies li wieħed ma jistax jaqsam jew jidħol.

Bil-ħxejjex—bil-qsari u bil-ħaxix taż-żina,bħal liedna,spika etc.

3. Qaddejja—nies imħallsa biex jagħmlu xi xogħol tad-dar jew għad-dar, bħallikieku xiri, twassil ta' ħbarijiet etc. Sefturi.

Ħaddara—Il-mistidnin li jmorru ma' l-għarajjes biex jifirħulhom u jagħtuhom ġieh.

Qraba—nies li kienu jiġu minnhom: nies ta' demm wieħed, jew ta' ġebbieda waħda.

4. Minsuba—bil-qiegħda u għal-qalbha.

Ferħana-w mistħija—Ferħana, għaliex iż-żwieġ kien kif xtaqitu hi; mistħija, għaliex xebba rżina.

Mdannitha—Mdanna għall-għarus tfisser *omm l-għarusa*; għall-għarusa tfiisser *omm il-għarus.*

Raheb—tista' tfisser *min jgħix ħajja mwarrba* għalih waħdu ma' Alla : tista' tfisser *patri* jew *qassis* u xi drabi saħansitra *is-servjenti tal-Knisja.*

5

In-nies ta' ma' dwarhom
Għall-ġilwa mħejjija
Bis-sdieri wix-xwabel
Imgħammra-w miksija

Weqfin, s'er jitilqu;
Iberrħu l-bibien . . .
Ferħ ġewwa, ferħ barra,
Tifriġ kullimkien.

6

Fil-waqt ifeġġ Fieres
Iqammes mal-ħâra
Liż-żiemel, biex jofroq
Bħal trieq għall-ħaddara.

Min tala' fuq għatba,
Min sal fuq riġlejh,
Biex jara l-għarajjes
Għaddejja minn ħdejh.

Hawnhekk tfisser il-qassis li kellu jtejjiġhom. Il-Maltin lill-Kavalieri ta' Malta kienu jsejħulhom "Rħieb ta' San Ġwann"

5. Ġilwa—tfisser il-miġimgħa tal-ħaddara li fiż-żmien l-imgħoddi u fir-rħula il-lum ukoll, iwasslu lill-għarajjes mid-dar sal-knisja, u, wara ż-żwieġ, mill-knisja sad-dar tal-għarusa, biex jagħtuhom ġieh u jifirħu magħhom.

Bis-sdieri—minn *sider*; tfisser dak il-lbies jew dik il-biċċa mill-armatura li tgħatti s-sider.

Is-sdieri tal-bellus bil-buttuni tad-deheb ikkuskjati kienu dak iż-żmien il-lbies ta' min irid jidher, u kien jagħti l-akbar biċċa xogħol lill-ħajjata. Xi wħud minnhom li għadhom jidhru sal-lum fil-Mużew u f'xi djar, juru sengħa kbira.

Iberrħu—jiftħu beraħ.

Tifriġ—Minn faraġ—qawwa ta' qalb: ta' tama u ta' sliema.

6. Fieres—kavalier li fi żmien il-Ħakem fil-festi l-kbar kien iġib il-bandiera u l-arma ta' Malta.

Iqammes iż-żiemel (jew iqammas)—iqabbeż iż-żiemel, billi issa jżommu fuq il-lġiem, biex iż-żiemel jogħla fuq saqajh ta' wara, u issa jitlaqlu, biex jinżel fuq saqajh l-erbgħa, u hekk iżommu dejjem jitħarrek.

Ħâra—naħa, biċċa trieq jew wesgħa ma' ġenb id-dar.

Jofroq bħal trieq—jiftaħ f nofs in-nies daqsxejn ta' mogħdija.

Għatba—il-ġebla fil-fetħa tal-bieb li nirfsu fuqha fid-dħul u fil-ħruġ. Dik ta' bi drittha, fuq rasna, tissejjaħ *blata* bil-plural *blajjat.*

Sâl—għola fuq riġlejh u fuq ponot subgħajh, biex jista' jara minn fuq ras ħaddieħor.

Il-klieb isulu ma' siedhom bil-ferħ.

7

Il-qniepen idoqqu,
Igħannu x-xebbiet,
Bit-tabar u ż-żmamar
Bdew jidwu s-smewwiet.

Katrina wil-Ħakem,
Taħt star tas-satin,
Mal-ħbieb u l-ħaddara
Għall-knisja ħirġin.

8

Mill-bjut u mit-twieqi
Xeħtulhom dafriet;
Mill-ġwielaq quddiemhom
Ward xerrdu x-xbejbiet;

Mittbarka xtequlhom,
Mitt hena-w mitt ġid;
Tifħir fuq l-għarajjes
Kull fomm kien igħid.

———

7. Igħannu x-xbejbiet. Fil-waqt illi l-ġilwa kienet tkun sejra lejn il-knisja, xi xbejbiet, u xi drabi xi żagħżagħ ukoll, kienu jgħannu fuq xi strumenti għana f'ġieħ l-għarajjes.

(Fuq dan ara "Busuttil, V. Holidays and Customs in Malta pag. 124; u Malta and Gibraltar, Macmillan, p. 246. minn Alb. V. Laferla).

Tabar—tambur. Bit-tabar kienu dari jsejħu n-nies biex jaħbtu għall-għadu.

"Ma jibżax minn daqq it-tabar" kienu jgħiduh għal xi ħadd qalbieni li l-ġlied mal-egħdewwa kien jieklu bil ħobż.

Żmamar—Strumenti tal-qasab b'daqsxejn ta' qrajna fit-tarf biex twassal il-leħen. Kienu jdoqquhom aktarx ir-ragħajja waqt li jirgħaw il-merħla, imma kienu jindaqqu wkoll sikwit bħala sinjal ta' ferħ fil-Milied, fil-Karnival u fit-tiġien.

Jidwu—itennu l-leħen; itennu d-daqq.

Stâr—Kienet il-mustaxija tal-għarusa. Huwnhekk ifisser il baldakkin li taħtu dak iż-żmien kienu jimxu l-għarajjes middar għall-knisja u lura.

8. Dafriet—ħwejjeġ irqaq, bħal xgħar, ward, jew ħaxix maħdumin trizza jew marbutin flimkien bil-ħajt, b'xi gost.

Hawnhekk din il-kelma tfisser : kuruni tal-ward, jew bukketti.

Mill-ġwielaq—mill-kannestrijiet. Il-ġwielaq jinħadmu bilġummar u bis-simar.

Mitt-hena—Hena aktarx tar-ruħ: ġid aktarx materjali.

Tifħir—kliem ta' ġieħ u ta' xewqat tajba.

9

Xħin waslu fil-misraħ
Laqgħuhom għożżieb
Bix-xama' f'idejhom
Fid-daħla tal-bieb:

Daħħluhom fil-knisja
Li kienet bħal ġenna
Mixgħula w-imżejna,
Bi ġmielha tithenna . . .

10

Hemm għamlu xi talba,
U r-raħeb mar ħdejhom,
Berkilhom il-ħatem,
Għaqqdilhom idejhom;

Lill-wieħed u 'll-oħra
Staqsihom fil-ħin,
Kif titlob il-Knisja,
Jogħġbux lil xulxin.

---

9. Misraħ--il-wesgħa ta' quddiem il-knisja. Il-lum igħidulha "pjazza".

Għożżieb--żgħażagħ taż-żwieġ, iżda li għad ma humiex miżżewġa. Kienet drawwa sabiħa dik tal-għożżieb li jilqgħu lill-għarajjes bix-xama' f 'idejhom u hekk jidħlu magħhom fil-knisja.

Bi ġmielha tithenna. Suggett *inti*--bi ġmielha thennik.

10. Ħatem—cirkett; l-iżjed dak li l-għarus jagħti lill-għarusa fiż-żwieġ, bħal għelma ta' rabta għal dejjem.

Biċċa ewlenija taċ-ċerimonja taż-żwieġ hu it-tberik tal-ħatem.

Għaqqdilhom idejhom--ġegħelhom jieħdu id-f'id.

Kull ma fiha din l-istrofa u l-oħra ta' wrajha hu meħud bir-reqqa mir-ritwal tal-knisja; u d-deskrizzjoni li l-poeta jagħtina ta' din iċ-ċerimonja, sabiħa daqs kemm hi kbira, tiswa id-deheb.

Lill-wieħed u 'll-oħra staqsihom etc.--Il-qassis li jtejjeġ għandu l-ewwel jistaqsi lill-għarus jekk iridx jieħu b'martu lill-għarusa u jsemmiha b'isimha; imbagħad jistaqsi lill-għarusa jekk tridx tieħu b'raġel tagħha lill-għarus u jsemmih ukoll b'ismu.

Il-kuntratt taż-żwieġ hu s-sagrament, u s-sinjal barrani tal-kuntratt hu sewwa sew il-kelma, li l-għarajjes jagħtu lil xulxin, li huma kuntenti wieħed bl-ieħor, quddiem il-qassis li ma hux ħlief xhud ta' dak il-kuntratt.

11

Kif saret il-ħalfa
U ħadu id b'id,
Ir-raheb berikom
U hekk mar igħid:

"Qalb waħda t-tnejn sirtu,
Hawn minni mtejġin;
Inħabbu, biex tgħammru
U tgħixu henjin . . ."

*
* *

1

Għaxar xwieni tal-egħdewwa
Dehru jsallbu daw' n-naħiet:
Resqu l-Pwales, nies. hemm niżżlu,
Kollox ħemda, kollox skiet:

---

11. Il-ħalfa – il-kelma li jagħtu l-għarajjes quddiem il-qassis, f'riġlejn l-artal t'Alla.

Inħabbu—Il-muftieħ tal-hena fiż-żwieġ hi l-imħabba.

Biex tgħammru u tgħixu—Hemm divrenzja sabiħa bejn dawn iż-żewġ kelmiet. *Tgħammru* tfisser toqogħdu f'dar waħda u tinġiebu bejnietkom bil-qima u bl-imħabba; *tgħixu* tfisser tgħaddu ħajjitkom f'limkien. iżda kull wieħed għalih, mhux bħal tnejn li saru ħaġa waħda: fl-ewwel kelma tgħodd iżjed il-kalb u l-ħsieb, fit-tieni tgħodd iżjed is-saħħa u l-ġisem.

1. Xwieni—plural ta' xini—bastimenti, aktarx tal-gwerra jew tas-sibi, bil-qlugħ u bl-imqadef.

Ta' l-egħdewwa – L-egħdewwa ta' Malta, dak iż-żmien, kienu is-sibbien torok li kont tarahom ibaħħru l'hawn u l'hinn fil-Baħar Mediterran, u, jew għal-għarrieda, u bil-moħbi, jew xi drabi bid-dieher, jinżlu f'xi qala mwarrba u jisirqu l-uċuħ misjura tar-raba', il-bhejjem li jsibu u jkarkru magħhom xi rsiera.

Isallbu—jimxu salib mal-linja dritta: jibbordiaw l'hawn u l'hinn qabel ma jidħlu f'xi qala jew port.

Il-Pwales. In-naħa l-iżjed ġewwinija tal-port ta' San Pawl il-Baħar: xtajta baxxa fejn ma hemm l-ebda twegħir biex tinżel l-art.

Hemda—sikta; aktarx dik li tiġi qabel xi taqliba tal-ajru.

2

Iżda l-għases minn tad-dejma,
Li lemħuhom resqin l-haw',
Biex igħarrfu 'l tal-Imdina
F'daqqa waħda l-aħbar taw.

3

Daħna kbira fil-waqt saret;
Fis il-qniepen sħiħ daqqew:
Ħin bla waqt ir-rħula qamu
Għall-Imdina mħarrba ġrew.

4

Il-ħaddara xejn ma basru,
Meta semgħu dak l-għajjat;
Ħasbu li huma nies ferħana
Q'ed jitħallqu mat-trieqat.

---

2. Għases tad-Dejma. Id-Dejma kienet korp ta' suldati magħżulin minn l-ibliet u mir-rħula biex jagħmlu l-għassa mit-torrijiet mibnija l'hawn u l'hinn fuq ix-xtut tal-gżira, l-iżjed dawk in-naħiet fejn l-egħdewwa kiena jinżlu ħafif.

Dawk it-torrijiet għadhom tista' tgħid kollha, fuq riġlejhom.

Lemħuhom—kelma f 'postha: lemaħ ifisser *ra mill-bogħod*, bħal ma kellhom jagħmlu l-għases tad-Dejma.

Riesqa l-haw—riesqin lejn il-gżira, jiġbdu lejn ix-xatt.

Biex igħarrfu 'l ta' l-Imdina—biex iġiegħlu lil tal-Imdina, jiġifieri lill-Ħakem u lin-nies tiegħu, ikunu jafu li nqala l-għawġ.

3. Daħna kbira. Dak kien il-ftehim, li meta minn xi torri il-għases jilmħu xi ġfien jew xwieni tat-Torok, jagħmlu daħna kbira billi jaħarqu xi ħatab u ħwejjeġ oħra, biex tidher mit-torrijiet l-oħra u mill-knejjes, u hecc bid-daqq tal-qniepen bil-kbir, l-aħbar tiġri mal-gżira kollha.

Ħin-bla-waqt—għajdut biex infissru bla telf ta' żmien: minnufih.

Qamu—ħallew ix-xogħol li kellhom f 'idejhom, ħejjew ruħhom u telqu.

Mħarrba. Aktar qawwi minn *bil-għaġla*: bil-ġiri, bħal meta wieħed jaħrab.

4. Xejn ma basru—ma fehmux x'kien ġara.

Jitħalqu—jitħadtu b'leħen għoli, bħal ma jiġri dejjem f 'xi laqgħat ta' ferħ.

5

Imma dawk kif daħlu ġewwa
Nisa u rġiel bit-tfal f'idejhom,
Għarrfu 'l-Ħakem illi l-Għadu
Ma jdumx wisq ma jasal ħdejhom.

6

Malli l-Ħakem sama' dana,
Lil Katrina qal bil-ħlewwa :
"Alla jagħti s-sabar lilek :
Jien sa mmur nirbaħ l-egħdewwa."

7

"Jalla, jalla, rġiel qalbiena,
Tqassmu l-koll, sabiex nirħulha;
Jalla, rġiel, għaliex it-Torok
S'er iħarbtu d-djar fir-rħula"

---

5. Kif daħlu—malli daħlu, jiġifieri dawk li kienu ġew mir-rħula wara d-daħna u d-daqq tal-qniepen.

Ġewwa—fil-qalba ta' l-Imdina, quddiem il-palazz tal-Ħakem.

L-Għadu—is-sibbien torok, jew il-ħallelin tal-baħar li kienu niżlu n-naħa tal-Pwales.

6. Lil Katrina qal bil-ħlewwa. Ħaġa minn awl-id-dinja li l-ewwel ħsieb tal-Ħakem, wara dik l-aħbar, kellu jiġri għal Katrin; u billi l-ġrajja kienet ta' tiġrib u ta' biża' kienet ukoll ħaġa xierqa u meħtieġa li l-Ħakem ikellimha bil-ħlewwa. Kull nuqqas, għalkemm żgħir, f'dak il-ħin kien itellifha l-hena ta' dak il-jum għal dejjem. Il-poeta ħaseb dan u kiteb tajjeb.

Alla jagħti s-sabar lilek—Ħsieb sabiħ u f 'ħinu, għaliex Alla biss jista' jsabbar f 'ħabtiet bħal din.

Nirbaħ. Kieku qal "niġġieled ma' l-egħdewwa" kien jitfa' fil-qalb ta' Katrina il-ħsieb u l-biża' li jista' jitlef: il-kelma *nirbaħ* tneħħi għalkollox dak il-ħsieb u dan il-biża', u tnissel tama qawwija li ġġegħelek tħoss bil-quddiem il-ferħ tar-rebħa.

7. Tqassmu. Imperativ: kelma ta' amar: jiġifieri tqassmu kif titlob is-sengħa tal-gwerra; ingħaqdu f 'kumpannijiet, kull waħda taħt l-uffiċjal tagħha.

Nerħulha—nitilqu, immorru.

Iħarbtu—jagħmlu ħsara kbira lir-rħula billi jisirqu mid-djar u jgħarrqu l-uċuħ tar-raba'.

8

Tar il-hena f'daqqa waħda,
Il-ferħ tbiddel dlonk fi mrar:
Ma tismax ħlief nisa tnewwaħ
Sew fit-toroq, kemm fid-djar:

9

Dika tbus lir-raġel tagħha,
L-oħra tgħannaq lill-għarus:
Ħabel wieħed, qatta waħda,
Min igħannaq, min ibus.

10

Kulħadd ħejja ruħu sewwa
Għat-taqbida mal-kefrin,
Illi ħarbtu kulma sabu
F'kemm irħula bdew deħlin.

11

Tliet mitt ruħ mal-Ħakem telqu,
Nofs bir-riġel, nofs bir-rkib;
Kulħadd ħalef li fl-Imdina
Rjus l-egħdewwa għandu jġib.

---

8. Tar il-hena—is-sliema għebet minnnfih.

Hena ifisser il-paci, is-sebħ, il-ġmiel li wieħed iħoss ġewwa qalbu meta kollox ikun jaqbel mal-fehmiet u max-xewqat tiegħu; *ferħ* ifisser it-*turija* jew il-wiri li wieħed jagħmel tal-hena li jħoss f 'qalbu.

Mrar—minn morr—il-maqlub ta' ħlewwa: niket; taqtiq ta' qalb.

Tnewwaħ—titbekka; tfisser bid-dmugħ u bil-kliem il-għomma ta' qalbek; aktarx ngħiduha għan-nisa u għat-tfal.

9. Taqbida—ġlieda

Ħabel wieħed qatta waħda ngħiduh biex infissru li kollox isir f'daqqa.

10. Kefrin—ħorox; nies li għandhom qalbhom iebsa u ħażina, u ma jħossux ħniena. Hawn tfisser is-sibbien torok.

Ħarbtu—għarrqu: serqu, jew kissru.

11. Bir-riġel—bil-mixi.

Bir-rkib—fuq iż-żwiemel.

12

Ħin bla waqt bħal sħaba sewda
Lemħu l'isfel bgħid minn ħdejhom;
Ġrew għal fuqha daqs egħfiered,
U l-kefrin ġew taħt idejhom.

13

Bdiet taqbida li ma bħalha
Minn Ħal-Lija sa Ħat-Tard;
Aħbat, idrob, infed, oqtol...
Wied tad-dmija ġera fl-art.

14

Mietu bosta mill-egħdewwa,
Il-Maltin ukoll batew;
Dawna rebħu, dawka ħarbu
Lejn ix-xtut mn'ejn kienu ġew.

---

12. Egħfiered—erwieħ ħżiena; għula; xjaten. Hawnhekk din ix-xbieha trid tfisser li l-Maltin niżlu ħfief daqs berqa u mħeġġin biex jagħmlu taqtigħa mill-egħdewwa.

Ġew taħt idejhom—Ifhem: ma setgħux jaħarbu u jgħadduha lixxa, imma kellhom jiġġieldu.

13. Taqbida—ġlieda; ħbit, taqtigħa.

Minn Ħal-Lija sa Ħ'Attard—Is-sibbien torok u dawk ta' Barbarija dejjem kienu jfittxu li jinżlu fejn jmа hemmx twegħir jew in-naħa ta' Marsaxlokk u Birżebbuġa u jitilgħu lejn iż-Żejtun, Ħal-Far (il-lum ma baqax ħlief ismu) u ż-Żurrieq; inkella lejn San Pawl il-Baħar, u jitilgħu lejn il-Mosta, Ħal-Lija u Ħ'Attard.

Fuq din il-ħaġa tajjeb li wieħed jara x'jgħid Ant. Em. Caruana fil-ktieb tiegħu "Ines Farruġ" Cap. I paġ. 3 u ta' wrajha.

Aħbat, idrob, infed, oqtol—Dan il-vers u l-ieħor ta' wrajh huma versi mill-isbaħ: it-tkabbir tagħhom qisu taraġ; il-kliem ifisser waħda iżjed minn l-oħra, u mqiegħed kollu mal-mixja tal-ġrajja: l-ewwel il-*ħbit* imbagħad *id-drib*, (minn barra); wara *l-infid*, jiġifieri id-drib fil-ġewwieni tal-gisem, li hu minnu-nnifsu qalil u aħrax; fl-aħħar *il-qtil* jew *il-mewt*.

Wied ta' dinja. Għajdut imkabbar u mgħaġġeb, biex ifisser li kien hemm bosta tixrid ta' demm.

14. Dawna rebħu...—Il-Maltin, fil-versi ta' qabel imsemmija *l-aħħar*.

Dawk—It-Torok imsemmija *l-ewwel*.

Lejn ix-xtut etc. lejn il-Pwales fejn kienu niżlu u fejn kienu ħallew jistennewhom lix-xwieni tagħhom.

15

It-taqbida kienet ħarxa,
Damet sewwa nofs ta' nhar:
Rjus it-Torok, bħala rebħa,
Quddiem bagħtu għall-aħbar...

*
* *

1

Bi rjushom imgħaddsa,
L-Imdina deħlin...
Kemm ħarġu qalbiena!
Għala issa mnikktin?

2

Għaliex din il-ħemda?
Dil-ħasra x'inhija?
Xi tkun dik is-sura
Li ġiebu mgħottija?

---

15. Rjus it-Torok—Kienet drawwa, ħarxa, ta' dawk iż-żmenijiet li r-rebbieħa jaqtgħu r-rjus tal-egħdewwa mejtin u jġorruhom magħhom bħala xhieda tar-rebħa.

Bħala rebħa—If hem: bħala wiri, jew bħala sinjal ta' rebħ; bħala xhieda li kienu għalbu lill-egħdewwa.

Quddiem bgħatu—bgħatu bil-ġiri lil xi wħud tajbin minn riġlejhom biex iwasslu l-aħbar lil dawk li kienu baqgħu ġol-Belt, qabel ma jaslu huma.

*
* *

1. Bi rjushom imgħaddsa—bi rjushom imdendlin u b'għajnejhom lejn l-art bħal min hu ħosbien u mnikket.

L-Imdina deħlin—Il-Maltin li filgħodu kienu ħarġu mal-Hakem biex jitqabdu mat-Torok.

Qalbiena—b'qalbhom mimlija; fuq ruħhom.

Hasra—wiri ta' ħniena; mogħdrija f'xi deni jew ħsara li li tiġi fuq xi ħadd, jew fuq xi pajjiż.

Sura—ħaġa fil-għamla tagħha, jew ix-xebh,id-dehra ta' ħaġa. Hawn tfisser: dik il-ħaġa mgħotija, li għalhekk ħadd ma sata jara x'kienet u liema għamla kellha.

3

Il-Ħakem x'sar minnu,
L-għarus ta' Katrina
Li rajtu filgħodu
Imdawwar biż-żina?...

4

Sew malli l-egħdewwa,
Qarrieqa w kefrin,
Raw ruħhom mirbuħa
Minn ħutna l-Maltin,

5

Fil-ħabla, tnejn minnhom
B'sejf f'ġenbu nifduh;
Fl-art waqa': n-nies tiegħu
Hemm mejjet refgħuh.

6

Min jista' jgħid x'ħasset
Kif semgħet l-aħbar
Katrina? Bħal berqa
Dlonk ħarġet mid-dar.

---

3. Il-Hakem x'sar minnu? Mistoksija f'waqtha. Wara rebħa, il-għajnejn ta' kulħadd ifittxu lill-kaptan, għaliex fih jinġabar il-ġieħ ta' kull wieħed li jkun ħa sehem fit-taqbida u għen għar-rebħa. Haġa minn-awl-id-dinja mela, li meta l-Maltin daħlu rebbieħa fl-Imdina u l-Hakem ma deherx, u qalb il-miġimgħa, dehret dik is-sura mgħottija kellha tinsama' din il-mistoqsija "Il-Hakem x'sar minnu?"

Għal din il-mistoqsija jwieġeb il-poeta fit-tliet strofi li ġejjin·

Żîna—dak kollu li jsebbaħ, li jorqom: dak kollu li jitqiegħed fuq persuna jew fuq ħaġa biex tingħoġob iżjed. Imdawwar biż-żîna—imdawwar biż-żîna ta' ħwejġu, tad-dar u tal-belt.

4. Qarrieqa—ħajnin, li jiġġieldu bla jedd, u għalhekk ma jiġġieldux kif titlob is-sengħa tal-gwerra, iżda bil-moħbi u bil-qerq bħala sibbien u ħallelin li kienu.

Kefrin—Horox, li jagħmlu l-ħsara u d-deni u jitgħaxxqu bihom.

5. Fil-ħabla—fil-fixla, fit-taħwid li xi ftit jibqa wara t-taqtigħa.

Hemm—fil-post fejn laqtugħ: jiġifieri li l-Hakem waqa' id-daqqa u l-mewta.
Refgħuh—mill-art fejn kien waqa' mejjet.

Min jaf igħid... sa Katrina. Jekk kulħadd kien miblugħ u mnikket għall-mewt ħabta u sabta tal-Hakem, ħadd iżda ma kellu u ma sata' jagħli u jitbekka daqs Katrina li filgħodu, f'riġlejn l-artal kienet ħalfet lill-Hakem, u ħadet minn għandu, il-kelma tas-sedqa u ta' l-imħabba bla nuqqas u bla tmiem: għalhekk xierqa hawnhekk il-mistoqsija tal-poeta: Min jaf igħid x'ħasset?... etc.

Din l-istrofa u l-erbgħa li ġejjin fihom poeżija qawwija u sabiħa tal-għaġeb għaliex kollox miġbud mill-qalb u mix-xejriet tal-bniedem.

7

Il-ħbieb marru wrajha,
Sabiex iżommuha,
Il-koll daru magħha
U riedu jsabbruha.

8

Bħal ġenn haw' jaqbadha,
Ma trid tisma' l'ħadd:
Bdiet twarrab b'idejha,
Bikkiet lil kullħadd.

9

X'ħin tilmħu, tintilef
U taqa' hemm fl-art
Fejn kienu filgħodu
Xerrdulhom il-ward...

Dak li għamlet Katrina, dak li għamlu l-ħbieb biex iżommuha, dak li mbagħad ġara, kollox minn-awl-id-dinja; u kollox imqiegħed fi kliem meqjus, u magħżul kif jixraq lil dik il-ġrajja ta' niket li ma bħalu; u mhux biss li ma hemm l-ebda kelma żejda, iżda kull kelma għandha tifsir ta' ġmiel u ta' qawwa mwieżna, illi jġegħluk temmen li hekk kien tassew.

7. Isabbruha--ifarrġuha; jagħmlulha l-qalb; idawwrulha ħsebijietha fuq ħwejjeġ oħra.

8. Bħal ġenn haw' jaqbadha--Il-għali meta hu kbir u jiġi fuqna għal għarrieda jeħdilna l-għaqal u d-dehen u joħrogna minn sessina, u dak li ngħidu u li nagħmlu dak il-ħin jixbaħ wisq lill-kliem u lill-għamil ta' min hu miġnun: l-iżjed imbagħad jekk niltaqgħu ma' xi tfixkil li jżommna lura minn dak li aħna nkunu rridu nagħmlu biex naqtgħu xewqitna.

Ma trid tisma' l'ħadd. In-niket u l-għali għandhom it-tarf sa fejn jimxu mar-raġuni: il-barra minn dak it-tarf il-għaqal jintilef, il-qalb tingħafas u saħansitra l-kliem tal-faraġ idejjaq.

Bdiet twarrab b'idejha--bdiet tħaddem idejha biex tofroq jew tiftaħ mogħdija qalb ir-rassa ta' ħbiebha billi twarrabhom minn quddiemha.

Bikkiet lil kulħadd--Il-ħasra ta' Katrina fit-telfa tan-niket tagħha qabbżet id-dmugħ f'għajnejn dawk kollha li kienu ma' dwarha.

Sakemm il-bniedem imnikket tista' tfarrġu, it-tama żżommok daqsxejn imwieżen u l-qalb ma tmutx; iżda meta tibda t-telfa tar-raġuni u l-kelma tal-faraġ ma tiswiex iżjed, il-qalb tingħafas u d-dmugħ jaqbeż.

9. Xħin tilmħu tintilef--Sa hawnhekk, jew b'xi ħajta tama illi l-ġrajja setgħu ma jkunux koroh daqs kemm kienet ħasbithom hi, jew għaliex kienet għadha ma ratx b'għajnejha il-kruha tal-ġrajja li hi kienet basret, Katrina setgħet b'xi mod

10
Minn xebba-w Għarusa
F'ħin wieħed di'l-mara
Ittejjeġ u tormol...
Min jista' jsabbarha ?

---

iżżomm fuq riġlejha; iżda malli quddiem għajnejha ġiet is-sura, mejta, ta' dak li filgħodu kien sar żewġha u li issa kienet tistennieh jasal imżejjen bil-ġieh tar-rebħa, il-ftit tal-ħila li kien baqgħelha dabet, u hi waqgħet għaxja.

Fejn kienu filgħodu xerrdulhom il-ward--f'nofs it-treiq minn fejn filgħodu il-Hakem u Katrina kienu għaddew biex imorru l-knisja għat-tieġ, u fejn in-nies kienu xerrdulhom il-ward taħt riġlejhom, bħala turija ta' mħabba, ta' ġieh u ta' xewqat tajba.

F'waqta ħafna din it-tifkira, li jagħmel l-poeta, tal-ward ta' filgħodu, għaliex hekk il-bidla tas-sabiħ fl-ikregħ, tal-hena fin-niket, tal-ferħ bil-biki tinħass fil-ħruxija tagħha kollha.

10. Minn xebba w għarusa etc.--Xebba tissejjaħ tifla li waslet għaż-żwieġ, imma li għad ma żżewġitx; għarusa, tfisser xebba li wegħdet iż-żwieġ lil xi żagħżugħ jew raġel: *mara*, kelma li tfisser u tiġbor fiha kollox, xebba, għarusa, miżżewġa, armla.

Filgħodu Katrina kienet *xebba* u *għarusa*; saret il-*mara* tal-Hakem biż-żwieġ; romlot bil-mewt tal-Hakem.

Minn xebba u għarusa etc--Xebba, għarusa, miżżewġa, armla huma, meta jaħbtu, erba' qagħdiet fil-ħajja ta' mara li soltu jinfirxu fuq qatgħa kbira ta' għomorha. Għalhekk kienet ħasra tas-sew kbira dik ta' Katrina li fil-qosor ta' jum wieħed kellha tgħaddi minnhom kollha; u l-poeta wera sengħa mraw-wma meta fil-qosor ta' tliet versi fisser dak kollu li minnu kienet għaddiet Katrin fil-ħarba ta' ftit sigħat. Hekk il-poeżija tagħlaq tajjeb ħafna bil-mistoqsija "Min jista' jsabbarha ?" li għaliha kulħadd jifhem li għandu jwieġeb: "Ħadd, u xejn."

TAGHRIFA

Fil-bidu ta' dan ix-xahar kellna l-pjacir li nilqgħu hawn Malta lir-Rev. C. L. Dessoulavy Ph D., membru onorarju u korrispondent tal-Għaqda tagħna. Fil-ftit jiem li dam fostna leħaq għamel tliet Konferenzi sbieħ u ltaqa' mal-Kumitat u ma l-Imseħbin tal-Għaqda kemm-il-darba. Darb'oħra nġibu iżjed fit tul fuq iż-żjara tiegħu.